

REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ

Publicația este editată de Ministerul Apărării Naționale, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, membru al Consorțiului Academiiilor de Apărare și Institutelor pentru Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, coordonator național al Proiectului de Istorie Paralelă: NATO – Tratatul de la Varșovia

COLEGIUL DE REDACȚIE

- General-maior (r) dr. MIHAIL E. IONESCU, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Academician DINU C. GIURESCU, Academia Română
- Dr. JAN HOFFENAAR, Președintele Comisiei Olandeze de Istorie Militară
- Prof. univ. dr. DENNIS DELETANT, London University
- Colonel (r) dr. PETRE OTU, directorul științific al Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Prof. univ. dr. MIHAI RETEGAN, Universitatea București
- IULIAN FOTA, consilier prezidențial
- Dr. SERGIU IOSIPESCU, cc. șt., Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Prof. univ. dr. ALESANDRU DUȚU, Universitatea „Spiru Haret”
- Prof. univ. dr. MARIA GEORGESCU, Universitatea Pitești
- Comandor (r) GHEORGHE VARTIC

SUMAR

• Istorie medievală

- ALEXANDRU MADGEARU – Migrația ungarilor în Europa 1

• Centenar Primul Război Mondial

- ȘERBAN PAVELESCU – Memoria și istoriografia primului război mondial în anii interbelici. Un inventar al tematicilor de dezbatere și al istoriografiei dedicate subiectului 9
- ANDREI POGĂCIAȘ – The Battles of the Masurian Lakes – Victory and Stalemate on the Eastern Front 1914-1915 19
- VASILE POPA – Generalul Gheorghe Dabija – Pregătirea diplomatică a Războiului României. Anul 1915 28

• Istorie militară contemporană

- CARMEN RÂJNOVEANU, DANIELA ȘIȘCANU – The Evolution of Romanian Military Psyche during the Wars of 20th and 21st Centuries 45

• Relații internaționale

- ȘERBAN CIOCULESCU – Originile crizei ruso-ucrainene: de la Rusia kieveană la insurecția din Donbas 60

• Tradiții ale armelor

- VALERIU CREȚU – Scurt istoric al armei căi ferate și transporturi militare 78

• Viața științifică

- Din activitatea științifică a Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară – DANIELA ȘIȘCANU – Conferința anuală a Grupului de Lucru privind Studiul Conflictelor (CSWG) cu tema: „The Warrior’s Ethos, the National Psyche and Soldierly”, Atena, 27-30 aprilie 2015 87

• Revista este inclusă în baza de date a Consiliului Național al Cercetării Științifice în Învățământul Superior, fiind evaluată la categoria „C”

• Poziția revistei în lista-catalog a publicațiilor este la numărul 5017

ISSN 1220-5710

CONTENTS

• Medieval History	
– <i>ALEXANDRU MADGEARU</i> – The Hungarian Migration to Europe	1
• First World War Centenary	
– <i>ȘERBAN PAVELESCU</i> – The Memory and Historiography of World War 1 during the Interwar Period. An Inventory of the Topics of Debate and of the Historiography Dedicated to this Subject	9
– <i>ANDREI POGĂCIAȘ</i> – The Battles of the Masurian Lakes – Victory and Stalemate on the Eastern Front 1914-1915	19
– <i>Col. (r) dr. VASILE POPA</i> – The Diplomatic Preparations for Romania’s Entry into War.	28
• Contemporary Military History	
– <i>CARMEN RÂJNOVEANU, DANIELA ȘIȘCANU</i> – The Evolution of Romanian Military Psyche during the Wars of 20 th and 21 st Centuries	45
• International Relations	
– <i>ȘERBAN CIOCULESCU</i> – The Origins of the Russian-Ukrainian Crisis: from Kievan Rus’ to the Insurrection from Donbass.....	60
• Military Traditions	
– <i>VALERIU CREȚU</i> – Brief History of the Railway and Military Transport Service	78
• From the Activity of the Institute for Political Studies of Defence and Military History	
– <i>DANIELA ȘIȘCANU</i> – The Annual Conference of the Conflict Studies Working Group (CSWG) on “The Warrior’s Ethos, the National Psyche and Soldierly”, Athens, April 27-30, 2015	87

- Responsabili de număr: PETRE OTU
- VOICU ALEXANDRU – redactor
  - ADRIAN PANDEA – coperta
- ELENA LEMNARU – tehnoredactare computerizată

Adresa redacției: strada Constantin Mille nr. 6, cod 010142, București, sector 1,
telefon: 0213157827, telefax: 004021-3137955www.mapn.ro/diepa/ispaim

MIGRAȚIA UNGURILOR ÎN EUROPA

ALEXANDRU MADGEARU *

Abstract

From their homeland in the southern Ural area, the Finno-Ugric Mogyers moved on the territory of present-day republics of Tatarstan and Bashkortostan (6th-7th centuries), and next in Khazaria, where they mixed with a Turkic people, the Onogurs (they give the name of the new population). In 830, the Hungarians arrived in Levedia (between Don and Bug or Dniepr), becoming the vanguard of the Khazar army (20.000 horsemen). They had a supreme ruler called kende and a military commander called gyla. The Hungarians launched attacks toward the Danube in 837 or 838 at the request of Bulgaria, and in 862 and 863 at the request of the Byzantine Empire, against the Frankish Empire. Other invasions in Central Europe are attested in 881, 892 and 894. In 889, they were expelled by the Pechenegs from Levedia to Atelkuz (between Dniepr and Danube). They were then ruled by Arpad and Kursan. The Byzantine emperor Leo VI asked their help in the war against Bulgaria in 895. In these circumstances, the Bulgarian tsar Symeon summoned the Pechenegs to fight against the Hungarians, who were expelled from Atelkuz. They moved to a region already known by them, Pannonia.

Keywords: migrations, Hungarians, Byzantine Empire, Bulgaria, Khazaria, Frankish Empire, Levedia, Atelkuz, Arpad, Symeon, Leo VI

Studiile lingvistice comparative au stabilit că limba maghiară aparține grupului fino-ugric din familia uralică. Patria primitivă a populațiilor uralice din milenii VI-IV î.d.Hr. a fost identificată în taigaua dintre cursul inferior și mijlociu al acestui fluviu și Munții Urali. În mileniul III î.d.Hr. au început migrațiile spre vest (Marea Baltică) și est (Siberia centrală). Separarea grupului ugric din cadrul familiei uralice s-a produs pe la sfârșitul acestui mileniu, când încălzirea climei a permis practicarea agriculturii în sudul Siberiei occidentale. În mileniul următor, extinderea stepei spre nord a stimulat apariția nomadismului (calul fusese deja domesticit la mijlocul mileniului II î.d.Hr.). O

parte a ugrilor a ajuns în bazinul râului Tobol, situat la nord de Munții Mugodjar și la est de partea de sud a Munților Urali. În izolarea față de alte grupuri etnice creată acolo, acești ugrii și-au dat un nou nume, *mogyer* (*magyar, magyar*), adică „om care vorbește”. Acolo, *mogyerii* au practicat și o agricultură primitivă, dar păstoritul nomad a rămas principala îndeletnicire. S-a produs și o anumită stratificare socială¹. *Mogyerii* au migrat apoi spre sud-vest, pe teritoriul actualelor republici autonome Tatarstan și Bașkortostan, probabil în secolele VI-VII. Unii dintre ei au rămas acolo, numărându-se printre înaintașii bașkirilor actuali². În Bașkiria se afla acea *Hungaria Magna* pe care

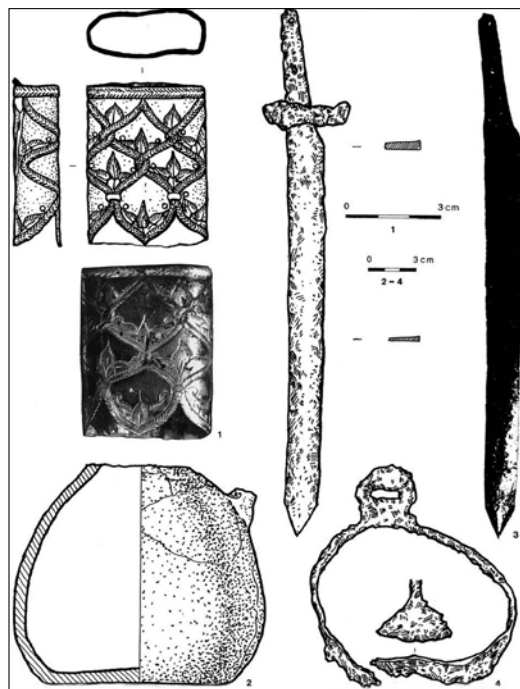
* Cercetător științific gr. I, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

a descoperit-o călugărul Iulianus în călătoria sa din 1236. Populația, care a păstrat numele de *možar*, vorbea o limbă similară cu a unguirilor din Ungaria.³ Din Bașkiria, o parte dintre *mogyeri* s-au deplasat în bazinul Kubanului, în apropiere de Caucazul de nord, adică într-un teritoriu care făcea parte din khaganatul khazar. Khazarii au fost o populație din familia türccică a cărei expansiune începuse după mijlocul secolului al VI-lea, din zona de la nord de Caucaz. Khaganatul hazar a cuprins în perioada sa de maximă expansiune din secolul al IX-lea un teritoriu care se întindea între bazinul inferior al fluviului Volga și Nipru, inclusiv Peninsula Crimeea, cuprinzând populații de origini diverse (türccice, fino-ugrice, iraniene, slave, caucaziene). Inițial războinici nomazi, khazarii au evoluat către o economie bazată în principal pe comerțul de tranzit între lumea islamică, Bizanț și Europa de Est. Capitala era pe Volga, la Itil. Khaganatul a creat stabilitate în stepele nord-pontice și a intrat în alianță cu

Imperiul Bizantin, având ca inamici comuni pe arabii care pătrunseseră spre Caucaz⁴.

În timpul prezenței *mogyerilor* în Khazaria s-a produs și amestecul cu onogurii, de la care provine numele *ungur*. Onogurii sau onogundurii, o etnie de origine türccică din grupul ogurilor, veniseră din Asia Centrală în urma unei noi deplasări în lanț a nomazilor, care a început în Sogdiana în jurul anului 460. Ei sunt atestați începând din 463 la nord de Caucaz. Numele lor se traduce prin „zece triburi”. Ei sunt de fapt aceiași cu proto-bulgarii, al căror nume derivă din cuvântul türcc *bulğa*, care se poate traduce prin „cei care provoacă dezordine”. Numele *onogur* stă la baza numelui *Ungri*, *Ungroi* sau *Ungari*, cu care au fost cunoscuți de către europeni toți cei care au făcut parte din această confederație de triburi, fiind apoi extins și asupra vorbitorilor limbii ugro-finice, *mogyerii*⁵. Numele onogurilor sau onogundurilor a fost păstrat în maghiară sub forma *nándor*, aplicat bulgarilor (de exemplu, Belgradul este denumit *Nándorfehérvár*, „Cetatea Albă a bulgarilor”, pentru că a fost deținut de Bulgaria înainte de cucerirea bizantină din 1018)⁶. Prin contactele cu acești vecini onoguri au intrat în limba mogyerilor primele elemente türccice⁷. În secolul al VII-lea, regiunea dintre Kuban și Marea de Azov se numea *Onogoria*, după mărturia geografului anonim din Ravenna (originalul grec al acestei opere din secolul al IX-lea se datează pe la sfârșitul secolului al VII-lea): *Item iuxta Mare Pontico ponitur patria que dicitur Onogoria, quam subtilius Livanius phylosophus vicinam paludis Meotide summitatis esse decernit*. Geograful a menționat într-un paragraf anterior și Chazaria, prin care trec mai multe râuri, dintre care cel mai mare era Cuphis (Kuban). Așadar, el a dispus de informații din perioada de început a statului khazar, înainte de extinderea acestuia spre vest⁸.

În jurul anului 830, unguirii s-au deplasat din Bașkiria la nord de Marea de Azov, în teritoriul denumit *Levedia* în opera lui Constantin VII Porfirogenetul.⁹ Cunoscut sub numele latin (dat de istorici) *De Administrando Imperio*, acest text este un manual de politică externă compilat de împărat pentru fiul său Roman, în anii 948-952. Având caracter de secret de stat, valoarea sa este foarte ridicată. A fost compus în cea mai mare parte din materiale care fuse-

Prikhodniuk Oleg M., Čirilova L. N.,
The Korobčino Find (Ukraine) and some
Problems of the Hungarian Ethnogenesis,
in Acta Archaeologica ASH, 53, 2002, 1-3,
p. 189: Descoperiri din mormântul maghiar
de la Korobčino (sabie, fragment de teacă,
scăriță de șa, vas de ceramică)

seră adunate anterior, pentru uzul împăratului Leon VI, în jurul anului 900. Între acestea se numărau și cele despre spațiul pontic, cu excepția celor referitoare la ruși. Introducerea informațiilor despre relațiile rușilor cu vecinii a fost făcută de Constantin, în anul 952. Rezultatul final a fost un text redactat destul de neglijent, în grabă, dar care este important pentru că pune în evidență modificările în politica externă impuse de ascensiunea rușilor¹⁰. Capitolele 1-13 prezintă relațiile dintre pecenegi, ruși, khazari și unguri (denumiți *Tourkoi*). Alt grup de capitole (37-40) oferă detalii suplimentare despre pecenegi și unguri. Această secțiune, care cuprinde și material referitor la evenimente din secolul al IX-lea, este cea care ne interesează (se bazează pe informații primite de la ungurii din vremea redactării sale). În capitolul 38 este prezentată originea ungarilor. Autorul arată că ungurii au trăit odinioară lângă Khazaria, în teritoriul denumit *Levedia*. Ca repere geografice sunt date râurile Chidmas și Chingilus. Acestea au fost identificate cu doi afluenți ai Bugului, Kodîma și respectiv Ingul.¹¹ *Levedia* era o regiune inclusă în Khazaria, situată între fluviile Don și Bug sau Nipru¹². Regiunea a primit numele după cel al conducătorului, iar acest nume era cu certitudine de origine maghiară. Numele consemnat de Constantin Porfirogenetul a supraviețuit în onomastica maghiară (*Lewedi*, atestat în 1138)¹³.

Apărarea contra ungarilor pătrunși în Khazaria a impus ridicarea fortificației Sarkel („Casa Albă”), în regiunea Rostov pe Don, într-o poziție care controla accesul spre Marea de Azov. Cetatea a fost construită în 839 de către meșterii bizantini solicitați de khazari. Împăratul Theophil (829-842) l-a trimis pe ofițerul Petronas, care a coordonat acțiunea de ridicare a unei fortificații de tip bizantin. Geograful persan Ibn Rusta din secolul al X-lea afirma că pentru a se apăra de acei *Majghari* care trăiau între Volga (Atil) și Don (Dubă), khazarii au ridicat fortificații (în regiune au fost identificate arheologic 12 fortificații databile în acea perioadă). Cele mai multe din informațiile lui Ibn Rusta despre unguri provin din opera pierdută a lui al-Ğaihâni, care a trăit în Persia în prima jumătate a secolului al X-lea: *Kitâb al-masâlik wa-l-mamâlik* („Cartea itinerariilor și împărățiilor”). La rândul său, al-Ğaihâni s-a bazat

pe o sursă din secolul al IX-lea, pierdută și ea. Din fragmentele păstrate la diverși autori, între care și Ibn Rusta, orientalistul István Zimonyi a reconstituit capitolul despre unguri din opera lui al-Ğaihâni. În cazul pasajului despre apărarea khazarilor în fața ungarilor, Ibn Rusta a folosit altă sursă, relatarea lui al-Jarmi, care a trăit ca prizonier la Constantinopol chiar în timpul împăratului Theophil¹⁴.

În primii ani după pătrunderea în Levedia ungurii reprezentaseră un pericol pentru statul khazar, dar ei au devenit ulterior o componentă a acestei confederații, fiind folosiți ca avangardă a armatei. Sursa arabă pe care s-a bazat Constantin Porfirogenetul conținea o greșeală de copiere în pasajul despre conviețuirea „turcilor” (ungurii) cu khazarii. Cuvintele „trei ani” au fost considerate de regulă o eroare, pentru că ar fi greu de admis ca această conviețuire să fi durat așa de puțin. Soluția a fost oferită de orientalistul George Bata, care a constatat că într-un text arab, acele cuvinte pot fi ușor confundate cu expresia „avangarda unei armate”. De aceea, el a reconstituit astfel pasajul din capitolul 38: „Ei au trăit împreună cu khazarii ca avangardă a armatei, și au luptat în alianță cu khazarii în toate războaiele lor”. Pe de altă parte, numele de *Savartoi* dat unei ramuri a aceluiași războinici unguri este explicat prin arabul *suwara*, „călăreț”¹⁵. Poziția de avangardă a călăreților maghiari în armata khazară a fost menționată și de al-Ğaihâni (în pasajul păstrat de Ibn Rusta), care preciza că șeful acestor *Majghari* dispunea de 20.000 de călăreți. Unii istorici apreciază că numărul total al populației ar fi fost de până la 500.000, considerându-se că doar o familie din cinci ar fi fost luptătoare, și că o familie ar fi avut în medie cinci membri. Există însă și alte estimări, care coboară la circa 100.000 numărul total al ungarilor aflați în Levedia. Problema rămâne deschisă. Ungurii apărau părțile de nord ale khaganatului khazar. Regele lor purta titlul de *kende* (*kündu*), și avea în subordine pe comandantul militar intitulat *gyla* (*gyula*). Această dualitate a puterii a apărut sub influența khazarilor.¹⁶

La scurt timp după ce au ajuns în Levedia, ungurii au fost implicați într-un conflict în apropiere de Dunărea de Jos. Prizonierii bizantini care fuseseră deportați de Bulgaria în anul 813 într-un teritoriu de la nord de Dunăre au

cerut ajutorul împăratului Theophil (printre ei se afla și viitorul împărat Vasile I, întemeietorul dinastiei macedonene). Pentru a respinge armata trimisă de acesta cu o flotă, în anul 837 sau 838, bulgarii i-au chemat pe războinicii unguri, care pe atunci erau încă dușmani ai khazarilor, aliații imperiului. În sursă (cronica lui Leon Grammatikos), acești războinici apar cu trei nume: *Oungroi*, *Hunnoi*, dar și *Tourkoi*. După două lupte, macedonenii au reușit să-i alunge pe cei care intenționau să-i jefuiască.¹⁷ În opera lui al-Ğaiħāni se mai menționează și că ungorii ajungeau până la Dunăre (*Duna*), dincolo de care se aflau bulgarii (n.n.d.r, adică *nandor*)¹⁸.

În misiunea diplomatico-religioasă pe care a întreprins-o în Khazaria în 861, Sfântul Chiril (Constantin) i-a întâlnit undeva în Crimeea pe unguri, care continuau să facă parte din confederația condusă de khazari. Cea mai importantă consecință a misiunii sfântului Chiril a fost transformarea ungorilor în aliați ai Imperiului Bizantin contra rușilor (care în 860 atacaseră Constantinopolul). Întrucât pe atunci Imperiul Bizantin era în relații ostile cu Imperiul Franc, trimisul împăratului Mihail III i-a îndemnat pe unguri să declanșeze un raid de pradă în teritoriile răsăritene ale acestuia. Acest atac din anul 862 a fost înregistrat de analele mănăstirii Saint Bertin: *hostes antea illis populis inexper-ti, qui Ungri vocantur*. Lupta s-a dat undeva în Austria de azi. În 863 a urmat un nou atac, care a fost consemnat în analele mănăstirii Sankt-Gallen: *gens Hunnorum christianitatis nomen aggressa est*.¹⁹ Ungurii instalați în Levedia au fost menționați în scrierea anonimă din secolul al IX-lea *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, cunoscută și sub denumirea de „geografal bavarez”. În această enumerare de populații din Europa centrală și de est apar și *Ungare* (de asemenea și khazarii: *Caziri*). Conform celor mai noi cercetări, textul a fost compus în jurul anului 870 de către Grimoald, abate la Sankt-Gallen și cancelar al regelui Ludovic Germanicul. Informațiile despre bulgari, khazari și unguri ar fi fost furnizate de Sfântul Methodiu, care se afla atunci la Reichenau²⁰. De asemenea, în versiunea veche engleză a istoriei lui Orosius se consemna prezența unei populații denumite *Hungerre*, care înainte se numiseră bastarni

(*Basterne, nu hie mon haet Hungerre*). Bastarnii au fost un neam germanic care a locuit în Moldova până în secolul al III-lea d.Hr.²¹

Din Levedia, ungurii au continuat să efectueze raiduri de pradă spre vest. În 881, celălalt apostol al slavilor, Sfântul Methodiu, pe când mergea din Moravia spre Imperiul Bizantin s-a întâlnit undeva la Dunăre cu un „rege al ungorilor”, care era probabil chiar Levedias. Informația provine din versiunea extinsă a relatării despre viața acestui sfânt, redactată în Moravia pe la sfârșitul secolului al IX-lea. Tot în anul 881 s-a înregistrat un atac al ungorilor în zona Vienei, la care au luat parte și kavarii (*Cowarii*)²². Kavarii au fost un grup tūrcic care se răzvrătise contra khazarilor, în jurul anului 870. Ei s-au aliat cu ungurii atunci când și aceștia s-au desprins de khazari, devenind avangarda acestora, tot așa cum ungurii fuseseră avangarda khazarilor.²³ Mechthild Schulze-Dōrrlamm a propus existența unei faze databile între 862 sau 881 și 896 pentru obiectele specifice ungorilor și kavariilor, descoperite în bazinul superior al Tisei, dar și în zona dintre Budapesta și Bratislava. Acestea ar semnala rămânerea unora dintre acești atacatori în mai multe locuri din Pannonia după raidurile efectuate începând din 862²⁴. În 881, ungurii au acționat în serviciul lui Svatopluk I, regele Moraviei Mari, aflat în conflict cu francii. În alte situații, ungurii au acționat contra moravienilor, precum în 892. După doi ani însă, ungurii au fost convinși de noul rege al Moraviei Mojmir II (894-circa 901) să atace posesiunile france din Pannonia, și au făcut prăpăd. Analele Abației Fulda au consemnat că acești *Ungari* au ucis bărbații și femeile în vârstă, iar pe cele tinere le-au răpit pentru a-și satisface poftele. Ei erau așadar mercenari pe care îi putea folosi oricine, fapt care poate fi constatat încă din 838. Valoarea lor militară era dată de rapiditatea cu care se desfășurau atacurile și de armele eficiente de care dispuneau (arcuri și săbii)²⁵.

În 889, conform datei consemnate în cronica abatelui Regino din Prum, scrisă în jurul anului 908, ungurii au fost alungați de pece-negi din Levedia. Astfel, ei s-au desprins din confederația khazară și au pătruns în regiunea denumită *Atelkuz*. Numele acesta a fost transmis de Constantin Porfirogenetul, care a menționat și răurile de acolo, de la est la vest:

Varouch, Kouvou, Troullos, Broutos, Sere-tos²⁶. Pentru ultimele două nume echivalen-ța este clară (Prutul și Siretul). Cei mai mulți cercetători identifică râurile Varouch cu Ni-prul, Kouvou cu Bugul, iar Troullos cu Nistrul (denumit și mai târziu Turla, numele fiind de origine türccică)²⁷. Așadar, Atelkuzul se întin-dea între Nipru și Dunărea Maritimă. Numele consemnat de Constantin Porfirogenetul redă forma maghiară *Etelköz*, care înseamnă „între râuri”²⁸.

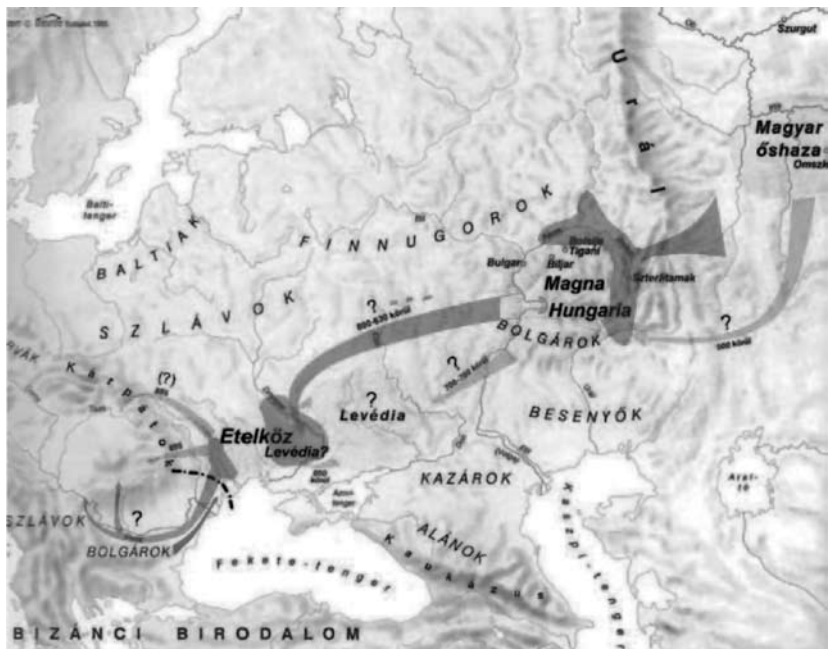
Între timp, în stepă se declanșase o nouă reacție în lanț, în 893, după ce emirul Ismail bin Ahmad din Transoxiana (azi, în Uzbekistan) i-a atacat pe turcii din regiune. Aceștia i-au atacat pe oguzi (uzi), care la rândul lor s-au îndreptat contra pecenegilor. De aceea, mai mulți istorici au afirmat că nu în 889, ci abia în 894 s-a produs acel atac al pecenegilor care a determinat deplasarea ungarilor din Levedia în Atelkuz²⁹. Nu numai că nu există motive de a contesta corectitudinea anului menționat de Regino, dar este puțin probabil ca efectele acestei mișcări în lanț să fi fost atât de rapide. În 894, unгурii se aflau de câțiva ani în apropiere de Dunăre, căci doar așa se explică intensificarea atacurilor în Europa Centrală, precum și implicarea lor în conflictul dintre Bulgaria și Imperiul Bizantin. Este de reținut și faptul că

informațiile consemnate de Regino proveneau din Imperiul Bizantin, adică dintr-o sursă pierdută pe care a rezumat-o (forma *Pecinaci* este de origine greacă)³⁰.

Atunci când au pătruns în Atelkuz, unгурii aveau un nou conducător militar, Arpad. Levedias refuzase să devină supusul khaganului khazar. Reprezentanții acestuia au găsit pe alt șef ungur dispus să accepte această situație: Arpad, fiul lui Almos (Almoutz). Persistă însă controversa dacă Arpad a devenit *kende* sau *gyula*. În a doua variantă, Almos ar fi rămas șeful suprem, după care titlul de *kende* a fost preluat de Kursan, care era ori un fiu al lui Levedias, ori un frate al lui Arpad. Oricum, aceste chestiuni sunt mai puțin relevante pentru problema migrației ungarilor³¹.

Sfârșitul scurtei prezențe a ungarilor în Atelkuz a fost consecința implicării lor în războiul bizantino-bulgar care a început în 894. După ce țarul Simeon (893-927) a cucerit por-turile Mesembria și Anchialos (care fuseseră recuperate de Imperiul Bizantin în 863), împă-ratul Leon VI (886-912) a lansat în 895 o con-traofensivă care a constat într-un atac terestru în sudul Bulgariei combinat cu trimiterea unei flote la Dunăre. Pentru a completa efectivele transportate cu această flotă, au fost contactați unгурii din Atelkuz, care erau conduși de Kur-

Traseul migrației ungarilor după Türk Attila, The new archaeological research design for early Hungarian history, Hungarian Archaeology. E-Journal, 2012, Summer (www.hungarianarchaeology.hu), p. 2

san și Arpad. Este posibil ca ungerii să fi atacat deja teritoriile dominate de Bulgaria la nord de Dunăre, cu ocazia invaziei în Pannonia din anul anterior. Fiind pe atunci aliați ai Moraviei Mari, ungerii loveau un inamic al acesteia. Deoarece forțele bulgare fuseseră concentrate în sud pentru a lupta contra armatei bizantine, războinicii unguri, după ce au fost trecuți peste Dunăre cu navele bizantine, au putut prăda în voie o parte din Bulgaria cel puțin până la Preslav, obținând două sau trei victorii majore (*Analele de la Fulda* au consemnatuciderea a 20.000 de călăreți bulgari). În mai multe locuri din nord-estul Bulgariei s-au descoperit săbii specifice maghiare care pot proveni din această campanie. Simeon a fost nevoit să se refugieze în cetatea Dorostolon și să negocieze pacea prin intermediul comandantului flotei bizantine Niketas Skleros, cel care anterior îi contactase pe unguri. În continuare, țarul a pus la cale revanșa contra ungerilor, în cooperare cu pecenegii, care au pătruns în Atelkuz și i-au obligat de unguri să fugă de acolo, în primăvara anului 896, eventual la sfârșitul anului 895. Pecenegii au acționat probabil la îndemnul khazarilor, care erau deranjați de manifestările de independență ale ungerilor, și au distrus sălașele ungerilor din Atelkuz, pe când cea mai mare parte a luptătorilor se afla încă în Bulgaria³².

Afirmația lui Regino că ungerii ar fi plecat din cauza insuficienței spațiului necesar pentru a-i hrăni (*habundant vero tanta multitudo populorum, ut eos genitale solum non sufficiat alere*) este inspirată dintr-un pasaj din „Istoria longobarzilor” a lui Paul Diaconul, fiind așadar lipsită de valoare.³³ În legătură cu cucerirea Atelkuz-ului de către pecenegi, există și un izvor neglijat de cei mai mulți cercetători, dar care din păcate este prea vag pentru a permite o concluzie clară. Descriind invazia pecenegilor din iarna 1046-1047 produsă peste Dunăre, mitropolitul de Euchaita Ioan Mauropous afirma despre acești nomazi că „prin jaf și-au dobândit și țara pe care o locuiau până acum, izgonind dintr-însa pe cei ce sălășluiseră mai înainte acolo și care erau mai slabi; față de aceștia din urmă stăpânitorii noștri din vechime nu și-au precupețit grija (*pragmateia*)”. Doar Mircea Dogaru a observat că acei locuitori anteriori mai slabi ar putea fi românii trăitori în

Moldova³⁴. Alungarea lor de către pecenegi ar reprezenta retragerea spre zonele mai înalte.

Prin plecarea din Atelkuz, se deschidea un nou capitol în istoria ungerilor, care și-au aflat patria finală în Pannonia, după ce o parte dintre ei au pierit în luptele cu bulgarii și pecenegii. În vestul Atelkuzului, adică în teritoriul populat și de români, singura mărturie arheologică posibil maghiară este mormântul de la Frumușica (raionul Florești, Republica Moldova). Celelalte morminte izolate care le-au fost atribuite sunt de fapt pecenege³⁵. Ideea descinderii ceangăilor din Moldova din ungerii rămași în Atelkuz este cu totul fantezistă.³⁶

NOTE

¹ D. Sinor, *The Outlines of Hungarian Prehistory*, Cahiers d'histoire mondiale, Neuchâtel, 4, 1958, 3, p. 514-524; I. Fodor, *In search of a new homeland: the prehistory of the Hungarian people and the conquest*, Budapest, 1982, p. 1-194; P. Golden, *An Introduction to the history of the Turkic peoples. Ethnogenesis and state-formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden, 1992, p. 259-261; G. Kristó, *Hungarian History in the 9th Century*, Szeged, 1996, p. 24-33, 57-58; A. Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*, Budapest, 1999, p. 174-177, 271-275, 294-308; V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century. I. Hungarians, Pechenegs and Uzges; II. Cumans and Mongols*, Amsterdam, 2006, p. 19-24, 29-30.

² E. A. Khalikova, A. H. Khalikov, *Altungarn an der Kama und im Ural (Das Gräberfeld von Bolschie Tigani)*, Budapest, 1981; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 51-53; V. Spinei, *The Great...*, p. 52-53.

³ D. Sinor, *The Outlines...*, p. 532-536; I. Vásáry, *The Hungarians or Možars and the Mešcers/Mižers of the Middle Volga region*, Archivum Eurasiae Medii Aevi, 1, 1975, p. 237-275; I. Fodor, *In Search...*, p. 195-201, 264-271; V. Spinei, *The Great...*, p. 24, 53-56.

⁴ A. Bartha, *Hungarian Society in the 9th and 10th Centuries*, Budapest, 1975, p. 9-21; P. Golden, *An Introduction...*, p. 233-243; *The World of the Khazars. New Perspectives. Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*, ed. by P. B. Golden, H. Ben-Shammai, A. Roná-Tas, Leiden, 2007.

⁵ I. Boba, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*, The Hague 1967, p. 75-101; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 58-65; A. Róna-Tas, *Hungarians...*, p. 209-212, 283-285; V. Spinei, *The Great...*, p. 16-17.

⁶ L. Benkő, *Zur Geschichte des Ungartums vor dem Landnahme im Zusammenhang mit Leved und Eteköz*, Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, 34, 1984, 3-4, p. 191-193.

⁷ A. Bartha, *Hungarian...*, p. 49-52; P. Golden, *An Introduction...*, p. 244-245; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 44-50; V. Spinei, *The Great...*, p. 20-21.

⁸ J. Schnetz, *Itineraria Romana*. Vol. II. *Ravenantis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, Leipzig, 1940, p. 44, 45 (IV. 1, 2). Pentru Geograful din Ravenna vezi: F. Staab, *Geograph von Ravenna*, in *Reallexikon der germanischen Altertumskunde begründet von Johannes Hoops*, vol. 11 (*Gemeinde-Geto-dakische Kultur*), Berlin-New York, 1998, p. 102-109.

⁹ Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, traducere de V. Grecu, București, 1971, 58 (cap. 38).

10 J. Howard-Johnston, *The De Administrando Imperio: a re-examination of the text and a re-evaluation of its evidence about the Rus*, in *Les Centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*, ed. par M. Kazanski, A. Nercessian, C. Zuckerman, Paris, 2000, p. 301-336.

¹¹ L. Benkő, *Zur Geschichte...*, p. 158-168; Idem, *Le sedi degli Ungari nel secolo nono*, in *Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari* (Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 35, 1987), Spoleto, 1988, p. 287-291; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 97-106; C. Zuckerman, *Les Hongrois au pays de Lebedia: Une nouvelle puissance aux confins de Byzance et de la Khazarie ca. 836-889*, in K. Tsiknakis (ed.), *Byzantium at War (9th-12th c.)*, Athens, 1997, p. 58.

¹² G. Vernadsky, M. Ferdinandy, *Studien zur ungarischen Frühgeschichte: I. Lebedia; II, Almos*, München, 1957, 14-17; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 107-111; C. Zuckerman, *Les Hongrois...*, p. 56-57; V. Spinei, *The Great...*, p. 58.

¹³ L. Benkő, *Le sedi...*, p. 286; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 112.

¹⁴ Constantin Porfirogenetul, p. 63 (cap. 42); I. Boba, *Nomads...*, p. 70-74, 89-90; A. Bartha, *Hungarian...*, p. 13-14, 61-62; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 16-17; C. Zuckerman, *Les Hongrois...*, p. 51, 52, 55, 58-60; I. Zimonyi, *Muslimische Quellen über die Ungarn vor der Landnahme: das ungarische Kapitel der Ġaihānī-Tradition*, Herne, 2006, p. 19-49, 244-247.

¹⁵ G. Bata, *The Turks who were called Sabartoi Asphaloi*, Journal of Turkish Studies, 20, 1996, p. 180-187.

¹⁶ A. Bartha, *Hungarian...*, p. 57, 110; I. Fodor, *In search...*, p. 235-236; P. Golden, *An Introduction...*, p. 262; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 42, 136, 171-173; A. Róna-Tas, *Hungarians...*, p. 342-343; I. Zimonyi, *Muslimische...*, p. 80-94, 267; V. Spinei, *The Great...*, p. 60, 79.

¹⁷ Leon Grammatikos, *Chronographia*, ex recognitione I. Bekkeri, Bonn, 1842, p. 232 (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1970, p. 650-653); I. Boba, *Nomads...*, p. 78-79; C. Zuckerman, *Les Hongrois...*, p. 53; V. Spinei, *The Great...*, p. 58, 64; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 15, 127.

¹⁸ I. Zimonyi, *Muslimische...*, p. 174-195. Identificarea acelor n.n.d.r cu românii este eronată (a fost susținută de A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a.1050)*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 877-900; Gh. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ed. de S. Brezeanu, București, 1988, p. 109-113; M. Dogaru, *Izvoare narrative și documentare despre impactul românilor cu maghiarii (c. 890-896)*, în *Armată și societate în spațiul românesc. Epoca veche și mileniul migrațiilor*, coord. M. Dogaru, București, 1998, p. 172-174; I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca 1996, p. 95). S-a presupus, fără argumente, că n.n.d.r. ar fi fost numele unui conducător al românilor.

¹⁹ *Annales Bertiniani*, recensuit G. Waitz (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, 5), Hannovera, 1883, p. 60 (a. 862); *Annales Sangallenses maiores*, în *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores in folio*, I, ed. G. H. Pertz, Hannovera, 1826, 76 (a. 863); L. Benkő, *Le sedi...*, p. 305; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 132-133; V. Spinei, *The Great...*, p. 69-70.

²⁰ I. Boba, *Nomads...*, p. 80; C. Cihodaru, *Note critice la unele studii asupra "geografului bavarez"*, Studii, 23, 1970, 6, p. 1122, 1130; M. Betti, *La Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii. Lo spazio oltre il "limes" nel IX secolo*, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, 125, 2013, 1, p. 13-14.

²¹ *King Alfred's Orosius*, ed. H. Sweet (Early English Text Society, Original Series, 79), London, 1883, p. 206; A. Decei, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, redactor M. D. Popa, București. 1978, 59; M. Eggers, *Der geographische Einschub in der altenglischen Bearbeitung der "Kosmographie" des Orosius und der europäische Osten*, Eurasian Studies Yearbook. International Journal of Northern Eurasia, 79, 2007, p. 24.

²² *Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti*, ed. H. Breslau, in *Monumenta Germaniae*

Historica. Scriptores in folio, XXX/2, Leipzig, 1934, p. 742 (a. 881); L. Benkő, *Le sedi...*, p. 305; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 175; C. Zuckerman, *Les Hongrois...*, p. 63; V. Spinei, *The Great...*, p. 70.

²³ Constantin Porfirogenetul, p. 60 (cap. 39); I. Fodor, *In Search...*, p. 238-239; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 149-151; C. Zuckerman, *Les Hongrois...*, p. 62-63; I. Zimonyi, *Muslimische...*, p. 42; V. Spinei, *The Great...*, p. 60, 70, 72.

²⁴ M. Schulze-Dörrlamm, *Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken*, Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz, 35, 1988, 2, p. 439-446.

²⁵ *Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientalis* (...) recognovit F. Kurze (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, 7), Hannovera, 1891, p. 121 (a. 892), 125 (a. 894); Regino, *Chronicon*, ed. F. Kurze (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, 50), Hannovera, 1890, p. 143 (a. 894); G. Kristó, *Hungarian...*, p. 176-178; I. Zimonyi, *Muslimische...*, p. 42; V. Spinei, *The Great...*, p. 72.

²⁶ Regino, p. 132 (a. 889); Constantin Porfirogenetul, p. 60 (cap. 38).

²⁷ L. Benkő, *Le sedi...*, p. 304; C. Zuckerman, *Les Hongrois...*, p. 56; A. Róna-Tas, *Hungarians...*, p. 217, 322; V. Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Leiden, Boston, 2009, p. 64-65.

²⁸ D. Sinor, *The Outlines...*, p. 526; A. Bartha, *Hungarian...*, p. 79-81; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 154-157 (care datează mutarea în Atelkuz pe la 860); F. Makk, *Etelköz et la Mésopotamie de l'Occident*, în K. Bibok, I. Ferincz, M. Kocsis (ed.), *Cirill és Metód példáját követve ...Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapja tiszteletére*, Szeged, 2002, p. 273-281; V. Spinei, *The Great...*, p. 62; V. Spinei, *The Romanians...*, p. 64.

²⁹ G. Györffy, *Sur la question de l'établissement des Petchénègues en Europe*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25, 1972, 1-3, p. 284-287; I. Fodor, *In Search...*, p. 280; L. Benkő, *Zur Geschichte...*, p. 173-178; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 182.

³⁰ C. A. Macartney, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge, 1968, p. 70.

³¹ Constantin Porfirogenetul 1971, p. 59-60 (cap. 38); *Faptele ungarilor de secretarul anonim al regelui Bela* (Izvoarele Istoriei Românilor, ed. Gh. Popa-Lisseanu, I), București, 1934, p. 27-29, 76-

78 (cap. V-VII); A. Bartha, *Hungarian...*, p. 64; G. Kristó, *Hungarian...*, p. 159-167, 201-203; C. Zuckerman, *Les Hongrois...*, p. 64-65; A. Róna-Tas, *Hungarians...*, p. 330, 344-345.

³² Leon Grammatikos, p. 267 (FHDR II, p. 652/653); *The Taktika of Leo VI*. Text, Translation and Commentary by G. T. Dennis, Washington DC, 2010, p. 452/453 (cap. 18. 40); Theophanes Continuatus, *ex recognitione I. Bekkeri*, Bonn, 1838, p. 358-359 (FHDR II, 672/673); Symeon Magister, *Chronicon*, recensuit S. Wahlgren, Berlin, New York, 2006, p. 276-277 (cap. 133); Constantin Porfirogenetul, p. 61, 89 (cap. 40, 51); *Annales Fuldenses*, p. 126 (a. 895), 129-130 (a. 896); Jean Skylitzes, *Histoire des empereurs de Byzance*, traduction française par B. Flusin, Paris, 2003, p. 148-150 (*Leon VI*, 12, 14); G. Kristó, *Hungarian...*, p. 182-189; A. Róna-Tas, *Hungarians...*, p. 334-335; J. D. Howard-Johnston, *Byzantium, Bulgaria and the Peoples of Ukraine in the 890s*, Materialy po arkeologiji, istoriji, i etnografiji Taorii, Simferopol, 7, 2000, p. 345-356; V. Spinei, *The Great...*, p. 73-74; V. Yotov, *A note on the "Hungarian sabers" of medieval Bulgaria*, în F. Curta (ed.), *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*, Leiden, Boston, 2008, p. 327-338.

³³ Regino, p. 132 (a. 889); G. Kristó, *La conquête hongroise (réalité et tradition)*, în S. Cernus, K. Korompay (ed.), *Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration (Colloque, juin 1997, organisé par l'Université de Szeged, JATE; Paris III-Sorbonne nouvelle, CIEH; l'Institut hongrois de Paris)*, Paris, 1999, p. 138-139.

³⁴ Ioan de Euchaita, *Cuvântare de ziua pomenirii marelui purtător de biruință*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, București, 1975, p. 4/5; M. Dogaru, *Izvoare...*, p. 166.

³⁵ I. Fodor, *Zur Problematik der Ankunft der Ungarn im Karpatenbecken und ihrer fortlaufenden Besiedlung*, în *Interaktionen des mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983*, Nitra, 1984, p. 100-102; I. Bóna, *Transylvania in the Period of the Hungarian Conquest and Foundation of a State*, în *History of Transylvania*, Vol. I: *From the Beginnings to 1606*, ed. by L. Makkai, A. Mócsy, Boulder 2001, 277; V. Spinei, *The Romanians...*, p. 68.

³⁶ A fost criticată de V. Spinei, *The Great...*, p. 76; V. Spinei, *The Romanians...*, p. 71; C. Bálint, *A contribution to research on ethnicity: a view from and on the east*, în W. Pohl, M. Mehofer (ed.), *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*, Wien 2010, p. 181.